

УДК 159.922

DOI: <https://doi.org/10.17721/2616-7786.2018/4-1/2>

А. Львовичка, д-р психол. наук, доц.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна
ORCID iD 0000-0002-8454-2354

ВОЛОНТЕРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ПЕРЕСЕЛЕНЦІВ

Аналізуються соціально-психологічні проблеми ресоціалізації внутрішньо переміщених осіб. Розглядається "Синдром мігранта", що складають наступні симптоми: рентні настановлення; позиція "жертви"; симптом евакуації; симптом втрачених можливостей; "симптом винятковості"; симптом втраченого майбутнього; симптом втраченого щастя, а також – симптом вивченої безпорадності. Пропонуються шляхи подолання зазначеного синдрому та методи формування соціального інтересу і соціальної активності переселенців за допомогою заохочення їх до волонтерської діяльності, яка, у свою чергу, сприяє процесу ресоціалізації.

Ключові слова: переселенці; "синдром мігранта"; волонтерська діяльність; ресоціалізація; соціальний інтерес; соціальна активність.

Вступ. У зв'язку із окупацією Криму Російською Федерацією та вторгненням російських військ на Схід України, понад 1 мільйон 780 тисяч жителів Донецької і Луганської областей, а також Криму стали переселенцями всередині країни. Їх називають по-різному: переселенці, біженці, вимушені переселенці, внутрішні біженці, переміщені особи, вимушено переміщені. Та це не змінює суті. Вони втратили все, що мали на малій батьківщині. У той же час, як зазначають експерти, цифру 1,7 мільйона внутрішніх переселенців не можна вважати однозначною, оскільки багато з тих, хто переїхав із зони конфлікту, не ставав на облік в органах соціального захисту.

Оскільки військові дії на Сході України тривають вже п'ятий рік, державою загалом вирішено матеріальні проблеми внутрішньо переміщених осіб: їм допомогли відновити втрачені документи; надали або допомогли знайти житло; працевлаштували або сприяли відкриттю власного бізнесу; діти пішли до шкіл, закладів вищої освіти та дитячих садків тощо. Вони отримують пенсії та соціальну допомогу.

На сьогодні вже проведено низку соціальних досліджень, що висвітлюють різні проблеми переселенців та шляхи їх розв'язання. Разом із тим, ці дослідження, переважно стосуються актуальних потреб переміщених осіб та шляхів їх задоволення, а питання соціальної активізації переселенців, формування у них активної просоціальної позиції, яка є дуже важливою у складний час для України, розглядається недостатньо.

Отже, **мета нашого дослідження** - визначити шляхи і методи формування соціального інтересу та соціальної активності внутрішньо переміщених осіб з метою їх успішної ресоціалізації.

У нашому дослідженні ми, зокрема, проаналізували соціальні та психологічні проблеми, що виникають у внутрішньо переміщених осіб в Україні, а також формування у них соціальної активності за допомогою заохочення до волонтерської діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Варто зауважити, що соціальним та соціально-психологічним проблемам внутрішньо переселених осіб в Україні присвячено незначну кількість праць вітчизняних вчених. Серед них праці: О. Богучарової, Г. Лазос, І. Локтевої, Т. Семигіної, Н. Гусак, С. Трухан, О. Чуйко. Так, О. Богучарова досліджувала феномен психологічної захищеності українських вимушених біженців [2]. Г. Лазос, на прикладі роботи з переселенцями з Криму, описує особливості психологічної допомоги внутрішньо переміщеним особам. І. Локтевою проводилося вимірювання соціального відторгнення серед внутрішньо переміщених осіб. Т. Семигіна, а також Н. Гусак та С. Трухан вивчають проблеми соціальної підтримки внутрішньо переміщених осіб [5]. О. Чуйко та Н. Голотенко вивчають чинник соці-

альної підтримки в структурі особистісних ресурсів внутрішньо переміщених осіб [6]. Також створено методики для безпосередньої практичної допомоги. Так, основі практичного досвіду розроблено настільну просвітницьку гру "Переселенська блуканина". Гра розроблена для соціальних працівників, студентів та тих, хто працює із внутрішньо переміщеними особами з метою підвищення обізнаності у суспільстві щодо практичних проблем переселенців та спростування існуючих стереотипів про них. Разом із тим, багато проблем у зазначеній сфері ще потребують свого розв'язання. Так, наша стаття присвячена проблемі формування соціального інтересу та соціальної активності переселенців за допомогою заохочення їх до волонтерської діяльності з метою допомоги їм у процесі ресоціалізації.

Проблемам волонтерської діяльності присвячені дослідження багатьох вітчизняних та закордонних вчених. Біля витоків розробки проблем психології волонтерської діяльності почесне місце займає Альфред Адлер, який наголошував, що основою існування людини є соціальне почуття (або соціальний інтерес). Участь у інших людях, за Адлером, це шлях до вирішення внутрішніх конфліктів і "перетворення в людину, включену в суспільство" [1, 99]. Найбільш повно і яскраво соціальний інтерес можна реалізувати у волонтерській діяльності, яка йде від щирого бажання допомагати іншим.

Виклад основного матеріалу дослідження. У зв'язку із соціально-демографічними змінами, що відбуваються в Україні з 2014 року, змінюються і підходи до організації волонтерської діяльності. Так, протягом майже п'яти років по усій території країни було відкрито велику кількість пунктів допомоги біженцям та переселенцям із тих частин Донецької та Луганської областей, які окуповані російським агресором. У цих пунктах працювали волонтери, які надавали переселенцям різноманітну допомогу: матеріальну, юридичну, психологічну тощо. Та, як виявилось з часом, допомога, що надавалася переселенцям, була недостатньою для розв'язання проблем, що постали перед цією категорією осіб. Разом із тим, як показує практика, у осіб, яким регулярно надається соціальна допомога, а вони у цей час не залучені до соціально-спрямованої діяльності, можуть сформуватися негативні симптомокомплекси, що стануть на заваді їх соціального становлення. Достатньо велика кількість переселенців ризикує втратити на додаток до соціального статусу як впевненість у власних силах, так і життєву перспективу. Потужним чинником, що запобігатиме цьому, може стати надання можливості долучення цих осіб до реалізації соціальних ініціатив та волонтерської діяльності.

Отже, головною серед проблем, з якими стикаються переселенці, виявилася проблема ресоціалізації, тобто –

відновлення соціальних зв'язків переселених осіб задля продовження активної та професійної діяльності, а також особистісного зростання. Більш того – у значній частині осіб, що мігрували із Донецької та Луганської областей, сформувався так званий "Синдром мігранта", який, у свою чергу, став на заваді як ресоціалізації, так і особистісного зростання. При цьому, як показують наші спостереження, у переселенців із Криму, як правило, немає вищезазначеного синдрому: вони досить швидко знаходять собі роботу, житло, влаштовують дітей до школи. Ми пояснюємо це тим фактом, що у Криму не відбувалося жорсткого військового протистояння, тому люди виїжджали звідти не через побутові незручності та реальну загрозу життю, а через моральні переконання. Вони не хотіли жити в окупованому Криму, не хотіли, будучи громадянами України, брати російські паспорти. Отже, вибір цих людей свідомий, а не здійснений під страхом загибелі. Після переселення на материкову Україну вони зберегли свою проактивну та просоціальну позицію.

У свою чергу, "синдром мігранта" складають симптоми, які є суттєвою перешкодою для соціалізації та особистісного зростання. До синдрому мігранта належать наступні симптоми: рентні настановлення; позиція "жертви"; симптом евакуації; симптом втрачених можливостей; симптом винятковості; симптом втраченого майбутнього; симптом втраченого щастя, а також – симптом вивченої безпорадності.

Розглянемо ці симптоми. Так, рентні настановлення означають постійне очікування на допомогу, яка насправді є несуттєвою та такою, що не допомагає розв'язати важливі життєві завдання, але дає можливість не працювати. Таким чином, симптом "рентного настановлення" стає на перешкоді розвитку людини як активно-го, самодостатнього та повноцінного члена суспільства.

Займаючи позицію "жертви", людина втрачає свою суб'єктність і перестає шукати шляхи подолання складної життєвої ситуації та входження у соціум. Отже, позиція "жертви" не дозволяє людині відчутися себе суб'єктом побудови власного життєвого шляху.

Симптом евакуації виражається у даному випадку в тому, що переселенці відчують себе та поведуться

так, наче вони от-от повернуться на те місце, звідки вони виїхали, тому вони не надто облаштовують свій побут, не заводять друзів, і, нарешті – не соціалізуються.

Симптом втрачених можливостей формується, коли людина, що вимушено змінила своє місце проживання, вважає, що усе хороше у її житті залишилося позаду, вона також може втратити сенс життя. Така ситуація, безумовно, потребує серйозної психологічної допомоги. Із попередньо зазначеними симптомами тісно пов'язані також симптом втраченого майбутнього та симптом втраченого щастя.

"Симптом винятковості" у переселених осіб, як правило, формують засоби масової інформації та окремі політики, які турбуються лише про власні рейтинги. У свою чергу, переселенці іноді починають думати тільки про те, що винна їм держава та соціум, водночас забуваючи, що вони також є членами суспільства та держави, які опинилися у дуже складній ситуації, тому вони також мають про них дбати.

І, нарешті, симптом вивченої безпорадності формується у тій ситуації, коли людина на деякий час втратила соціальні зв'язки та не може їх самостійно відновити тому, що не вірить у власні сили.

У зв'язку із вищезазначеним, нами було запропоновано метод переорієнтації мігрантів із об'єктів надання волонтерської допомоги на її суб'єктів. Тобто, коли переселенці звертаються до волонтерського пункту за допомогою, вони, безумовно її отримують, але разом із тим працівники Центру пропонують їм долучитися до волонтерської мережі, що існує у громаді, та взяти участь у допомозі своїм землякам, які опинилися у скрутній ситуації.

Задля досягнення цієї мети – переорієнтації переселенців із об'єктів надання волонтерської допомоги на суб'єктів – нами були організовані тренінги волонтерів на базі Київського Центру допомоги біженцям та мігрантам. Варто зазначити, що тренінги проводилися у вільній формі, тобто, вони мали форму інтерактивного спілкування та не були прив'язані до певного часу чи місця. При цьому, у роботі з мігрантами ми ставили перед собою чіткі завдання, які представлені нами у табл. 1.

Таблиця 1

Взаємодія із громадянами, що звернулися до волонтерського Центру допомоги переселенцям

№ з/п	Назва заходу	Форма роботи	Мета заходу
1	Знайомство з роботою Центру	Екскурсія територією Центру, ознайомлення з його структурами	Показати можливості волонтерської діяльності
2	Зустрічі та знайомство з волонтерами, які вже працюють у Центрі	Організація спілкування із волонтерами та чаювання. Бесіди про те, що роблять волонтери, що їм вже вдалося зробити, а також про те, що дає волонтерська діяльність її суб'єктам	Показати важливість волонтерської діяльності як для тих, кому допомагають, так і для суб'єктів допомоги
3	Волонтерська діяльність у Центрі	Допомога біженцям та переселенцям із окупованих територій. Допомога воїнам АТО як додаткова робота у Центрі	Формування та розвиток соціальної активності переселенців
4	Обговорення та аналіз проблем, які виникають під час роботи у Центрі волонтерської допомоги	Збори волонтерів Центру	Формування вмінь та навичок з менеджменту волонтерської діяльності
5	Зустрічі із земляками	Організація зустрічей волонтерів та тими, хто цікавиться роботою Центру із переселенцями, які успішно пройшли процес ресоціалізації: мають житло, влаштувалися на роботу або ж – відкрили власний бізнес.	Побудова життєвих перспектив

Як показали наші дослідження, що проводилися у вищезазначеному Центрі, переселенці, що активно долучилися до волонтерської роботи, значною мірою позбавилися симптомів, що складають "Синдром переселенця".

Так, позбавлення від симптомів "рентних настановлень", втраченого майбутнього та симптому втрачених можливостей сприяла допомога у побудові планів на майбутнє, які відбувалися під час зустрічі із переселен-

цями, що організували свій бізнес та пропонують роботу бажачим, а також допомога у написанні грантів на надання фінансової підтримки для розвитку власних бізнесових проектів.

Позиція "жертви", симптом втрачених можливостей, симптом втраченого майбутнього та симптом втраченого щастя також почали коригуватися після зустрічі із

людьми з інвалідністю та з переселенцями, що досягли успіхів у новому житті на новому місці.

З симптомом евакуації допомагали боротися не тільки заходи із допомогою у винайденні житла, але й – формування суб'єктної позиції переселенців, котра, у свою чергу, давала можливість проявляти соціальну активність, яка ставала запорукою не тільки і не стільки пристосування до життєвого середовища, але й – організації власного життєвого середовища, яке прийшло б на зміну вимушено покинутому.

"Симптом винятковості" мінімізувався завдяки волонтерській діяльності, що сприяла розширенню контактів із різними категоріями населення та отриманню нового досвіду.

І, нарешті, симптом вивченої безпорадності усувався завдяки активній соціально-корисній діяльності та формуванню суб'єктності у процесі такої діяльності.

Для визначення вираженості симптомів, що належать до "Синдрому мігранта" нами було розроблено "Опитувальник мігранта", який містив питання, що стосувалися кожного із зазначених симптомів. За кожним симптомом можна було набрати від 0 до 7 балів. 0 балів означало відсутність симптому, 7 – його найбільшу вираженість.

У таблиці 2 показано результати, які було визначено за допомогою "Опитувальника мігранта" як у переселенців, що брали участь у волонтерській діяльності Центру, так і у тих переселенців, що не брали участь у волонтерській діяльності Центру.

Таблиця 2

Показники вираженості симптомів "Синдрому переселенця" у двох категорій переселенців

	Назва симптому	Середні показники вираженості симптому	
		Переселенці, що брали участь у волонтерській діяльності Центру	Переселенці, що не брали участі у волонтерській діяльності Центру
1	рентні настановлення	2	6,3
2	позиція "жертви"	1,2	5,1
3	симптом евакуації	2,5	5
4	симптом втрачених можливостей	1,5	5,2
5	симптом винятковості	2,7	4
6	симптом втраченого майбутнього	1,2	4,3
7	симптом втраченого щастя	2,1	3,9
8	симптом вивченої безпорадності	1,1	3,5

Отже, як видно з табл. 2, у переселенців, що брали участь у волонтерській діяльності Центру, показники симптомів, що складають "Синдром переселенця", були нижчими, ніж у тих, хто такої участі не брав.

І, на завершення, варто також зазначити, що Київський Центр допомоги біженцям та мігрантам у вересні 2017 року перейшов на новий формат роботи, завершивши діяльність, спрямовану на невідкладну допомогу переселенцям: надання одягу, харчів, поселення та працевлаштування. На сьогодні перед ним стоять інші цілі, і багато хто із тих, хто отримував допомогу, зараз готовий допомагати своїм співгромадянам, що опинилися у складних життєвих обставинах.

Висновки

Таким чином, виходячи із вищезазначеного, можна зробити наступні висновки.

У значній частині осіб, що мігрували із Донецької та Луганської областей, сформувався так званий "Синдром мігранта", який, у свою чергу, став на заваді як ресоціалізації, так і особистісного зростання.

Під час роботи у Центрі допомоги біженцям та мігрантам було застосовано тренінги, спрямовані на перорієнтацію мігрантів із об'єктів надання волонтерської допомоги на її суб'єктів.

Активна громадянська позиція та соціальна активність, що була сформована у зазначеній категорії осіб стала запорукою їх ресоціалізації та подальшого особистісного зростання.

Подальшою нашою задачею стане розробка більш глибокої та детальної концепції формування суб'єктності у осіб, що потрапили у складні життєві обставини.

Список використаних джерел

1. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии: Лекции по введению в психотерапию для врачей, психологов и учителей / А. Адлер. – М.: Изд-во Института Психотерапии, 2002. – 214 с.
2. Богучарова О.І. Феномен психологічної захищеності українських вимушених біженців (ТПО) / О.І. Богучарова // Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи. Матеріали всеук-

раїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю. – К.: КНУ імені Тараса Шевченка, 2018 – 96 с.

3. Лазос Г.П. Психологічна допомога внутрішньо переміщеним особам (на прикладі роботи з переселенцями з Криму) // Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій: методичний посібник / Г. Кісарчук, Я.М. Омельченко, Г.П. Лазос, Л.І. Литвиненко, Л.Г. Царенко; за ред. З.Г. Кісарчук. – К.: ТОВ "Видавництво "Логос". – С. 26–46.

4. Львовичкіна А.М., Стоколос Г.М., Соціально-психологічні проблеми організації волонтерської діяльності / А.М. Львовичкіна, Г.М. Стоколос // Організаційна психологія. Економічна психологія. Науковий журнал / за наук. ред. С.Д. Максименка та Л.М. Карамушки. – К., 2017. – № 1(8). – С. 45–52.

5. Семигіна Т.В. Соціальна підтримка внутрішньо переміщених осіб / Т.В. Семигіна, Н.Є. Гусак, С.О. Трухан // Український соціум. – 2015. № 2(53). – С. 65–72.

6. Чуйко О., Голотенко А. Соціальна підтримка в структурі особистісних ресурсів внутрішньо переміщених осіб // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка – Київ: ВПЦ "Київський університет", 2017. Психологія. Вип. 1(6/ 2). – С. 146–150.

References

1. Adler A. Praktyka y teoriya yndyvdyualnoi psykholohyy: Lektsyy po vvedenyiu v psykhoterapiyu dlia vrachei, psykholohov y uchytelei / A. Adler. – M.: Yzd-vo Ynstitutu Psykhoterapiyu, 2002. 214 s.
2. Bohucharova O.I. Fenomen psykholohichnoi zakhyshchenosti ukrainskykh vymushenykh bizhentsiv (TPO) / O.I. Bohucharova // Viiskova psykholohiia u vymirakh viiny i myru: problemy, dosvid, perspektyvy. Materialy vseukrainskoi naukovopraktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu. – K.: KNU imeni Tarasa Shevchenka. 2018 – 96 s.
3. Lazos H.P. Psykholohichna dopomoha vnutrishno peremishchenym osobam (na prykladі roboty z pereselentsiamy z Krymu) // Psykholohichna dopomoha postrazhdalym vnaslidok kryzovykh travmatychnykh podii: metodychny posibnyk / H. Kisarchuk, Ya. M. Omelchenko, H. P. Lazos, L. I. Lytvynenko... Tsarenko L. H.; za red. Z. H. Kisarchuk. – K.: TOV "Vydavnytstvo "Lohos". – 206 s. – S. 26–46
4. Lovochkina A.M., Stokolos H.M., Sotsialno-psykholohichni problemy orhanizatsii volonterstoi diialnosti/ A.M.Lovochkina, H.M.Stokolos// Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia. Naukovy zhurnal / za nauk. red. S. D. Maksymenka ta L.M.Karamushky – K., 2017. № 1(8). S. 45-52.
5. Semyhina T.V. Sotsialna pidtrymka vnutrishno peremishchenykh osib / T.V. Semyhina, N.Ie. Husak, S.O. Trukhan // Ukrainskyi sotsium. – 2015. № 2(53). – S. 65–72.
6. Chuiko O., Holotenko A. Sotsialna pidtrymka v strukturі osobystisnykh resursiv vnutrishno peremishchenykh osib // Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka – Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr "Kyivskiy universytet", 2017. Psykholohiia. Vyp. 1(6/ 2). S. 146–150.

Надійшла до редколегії 10.10.18
Рецензовано 19.10.18

A. Lyovochkina, Dr. of Sciences (Psychology), associate Professor, professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine
ORCID ID 0000-0002-8454-2354

VOLUNTEERING AS A MEANS OF SHAPING THE SOCIAL ACTIVITY OF MIGRANTS

The article analyzes the socio-psychological problems of the re-socialization of internally displaced persons. Among the main problems of this category of residents of Ukraine is the problem of reducing social activity. The lack of social activity, in turn, complicates the processes of adaptation to a new place of residence and re-socialization. The psychological symptoms characteristic of migrants that make up "Migrant syndrome" are considered. "Migrant syndrome" consists of the following symptoms: rental units; the position of the "victim"; symptom of evacuation; symptom of missed opportunities; symptom of exclusivity; a symptom of a lost future; a symptom of lost happiness, and also a symptom of learned helplessness.

Rental installations of internally displaced persons depended on the constant humanitarian assistance of the Center and citizens. The position of the "victim" was that migrants considered themselves to be a victim of circumstances and did not consider themselves to be the subject of their life. The symptom of the evacuation was that the settlers considered the new place of residence temporary and did not try to change it according to their needs. The symptom of missed opportunities was due to the fact that the settlers left their housing, work, business and did not see an opportunity to materialize in a new place. The symptom of the exclusivity of migrants manifested itself in the fact that they did not accept their life difficulties and did not want to make efforts to overcome them, but only required external support. The symptom of a lost future was that this contingent believed that all achievements were in the past, and nothing was waiting for them ahead. The symptom of lost happiness is associated with previous symptoms and is that these people are sure that they will never be able to become happy because they have suffered irreparable losses. The symptom of learned helplessness among the immigrants was developed when they endlessly faced insurmountable obstacles and they had the impression that they could do nothing.

Ways of overcoming the indicated syndrome and methods for the formation of social interest and social activity of immigrants by introducing them to volunteer activities, which, in turn, contribute to the process of re-socialization, are proposed. We have offered volunteer trainings on the basis of the Kiev Centre for Assistance to Refugees and Migrants. The training suggested the formation of ideas about the possibilities of volunteering and its role in the personal growth of a volunteer. The objectives of the trainings included: the development of social activity; development of skills in the field of volunteer management, as well as assistance in building life plans.

The trainings contributed to the reorientation of migrants from the objects of volunteer assistance to the subjects. Presents the results of the overcoming the "Migrant Syndrome", which was achieved by volunteers. As shown by our research conducted at the Center, immigrants who are actively involved in volunteer's work have largely lost the symptoms that make up the "Immigrant Syndrome". Active citizenship and social activity, which was formed in this category of persons was the key to their re-socialization and further personal growth.

Keywords: immigrants; "Migrant Syndrome"; volunteer activities; re-socialization; social interest; social activity.

А. Лёвочкина, д-р психол. наук, доц., проф.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина
ORCID ID 0000-0002-8454-2354

ВОЛОНТЕРСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ ПЕРЕСЕЛЕНЦЕВ

Анализируются социально-психологические проблемы ресоциализации внутренне перемещенных лиц. Среди основных проблем данной категории жителей Украины – проблема снижения социальной активности, которая, в свою очередь, усложняет процессы адаптации к новому месту жительства и ресоциализации. Рассматриваются психологические симптомы, характерные для мигрантов, составляющие "Синдром мигранта". "Синдром мигранта" составляют следующие симптомы: рентные установки; позиция "жертвы"; симптом эвакуации; симптом упущенных возможностей; симптом исключительности; симптом утраченного будущего; симптом потерянного счастья, а также – симптом выученной беспомощности. Предлагаются пути преодоления указанного синдрома и методы формирования социального интереса и социальной активности переселенцев с помощью приобщения их к волонтерской деятельности, которая, в свою очередь, способствует процессу ресоциализации.

Ключевые слова: переселенцы; "Синдром мигранта"; волонтерская деятельность; ресоциализация; социальный интерес; социальная активность.